प्रमाणपत्र

सौ. मठपती एस्. एस्. यांनी माझ्या मार्गदर्शनाखाली "सोलापूर शहर साक्षरता अभियानात शिक्षकांना सदर कार्य करतांना येणा-या समस्यांचा अभ्यास करणे". या विषयावर एम्. फिल. [शिक्षणशास्त्र] या पदवीसाठी संशोधन अहवाल सादर केला आहे. सदरहू कार्य कोठेही प्रसिद्ध केलेले नाही.

संशोधन विषय : "सोलापूर शहर साक्षरता अभियानात शिक्षकांना सदर कार्य करताना येणा-या समस्यांचा अभ्यास करणे".

विद्याशाखा : शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा (TEACHER EDUCATION)

संशोधन केंद्र : कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सोलापूर ४१३००६

दिनांक - १२.६.९८

स्थळ - सोलापूर

Pathan, N.M.

डॉ. नसीम म. पठाण [प्रपाठक]
मार्गदर्शक
कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन
सोलापूर-६

प्र मा ण प त्र

सौ. मठपती एस्. एस्. यांनी कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सोलापूर या संशोधन केंद्रातून एम्. फिल्. पदवीसाठी "सोलापूर शहर साक्षरता अभियानात शिक्षकांना सदर कार्य करताना येणा-या समस्यांचा अभ्यास करणे" या विषयावर डॉ. नसीम पठाण यांच्या मार्गदर्शनाखाली संशोधन कार्य पूर्ण करुन शिवाजी विद्यापीठास सादर करण्यात येत आहे.

Pathan. N. M.
डॉ. नसीम म. पठाण [प्रपाठक]
मार्गदर्शक
कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
अशोक चौक, सोलापूर - ६

Bhintade
डॉ. विनायक रा. भिंताडे
प्राचार्य
कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
अशोक चौक, सोलापूर - ६.

ऋ ण नि र्दे श

समाजातील प्रत्येकाने शिक्षण घेणे ही काळाची गरज बनली आहे. कोणतेही शिक्षण व त्याचे स्वरुप काळानुसार असते. शिक्षण हे स्वत:च्या उन्नतीचे साधन आहे. शिक्षणातून स्वत:चा विकास, समाजबांधणीचा उल्हास व त्यातूनच उज्ज्वल राष्ट्राचा इतिहास घडत असतो म्हणून शिक्षण ही संजीवनी आहे. पण आपण आज एकवीसाव्या शतकाच्या उंबरठ्यावर असताना विसाव्या शतकाने त्याच्या पाठीशी शंभर कोटी निरक्षरांचे ओझे लादून दिलेले आहे. सन १९९१ च्या जनगणनेनुसार आपल्या भारताची लोकसंख्या ८४.३९ कोटी असून देशातील क लोकांचे साक्षरता प्रमाण ५२.११ टक्के होते. बाकीचे राहिलेले निरक्षर आहेत. निरक्षरतेची ही भयावह समस्या आहे. ही समस्या नाहीशी करण्यासाठी "साक्षरता प्रसार" ही काळाची राष्ट्रीय गरज आहे. म्हणून सोलापूर शहरातून "सोलापूर शहर साक्षरता अभियान" राबविण्यात येत आहे.

विशेषत: या साक्षरता चळवळीचा भार शासनाने प्रामुख्याने प्राथमिक शिक्षकांवर सोपविलेला आहे. या चळवळीत सहभागी होतांना शिक्षकांना ब-याच समस्या आल्या. त्या समस्यांची माहिती मिळविण्यासाठी सदरहू संशोधन समस्या निवडली आहे.

कस्तुरबाई कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, सोलापूर येथील प्रपाठक डॉ. नसीम पठाण यांचे प्रस्तुत संशोधनाच्या संबंधी, विषय निश्चितीपासून ते कार्य पूर्ण होईपर्यंत मिळालेले सहकार्य व मार्गदर्शन तसेच त्यांनी संशोधनासाठी दिलेली प्रेरणा यामुळेच मला हा प्रबंध एम्. फिल. पदवीसाठी शिवाजी विद्यापीठास सादर करण्याची संधी मिळाली आहे, त्याबद्दल मी त्यांची सदैव ऋणी आहे.

प्रस्तुत संशोधनासाठी सोलापूर शहरातील प्राथमिक शिक्षक, मुख्याध्यापक, साक्षरता अभियान विभाग प्रमुख यांनी सदरहू संशोधनासाठी बहुमोल सहकार्य केले त्याबद्दल मी त्यांचीही आभारी आहे.

संशोधनासाठी संदर्भ ग्रंथ, नियतकालिके व इतर साहित्य वेळोवेळी उपलब्ध करून दिल्यामुळे मला ही सर्व माहिती मुद्देसूद व व्यवस्थित मांडता आली त्याबद्दल ग्रंथपाल श्री सावंजी यांचे मी आभार मानते. मी ज्या महाविद्यालयात एम्. फिल. करते त्या महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. विनायक भिंताडे, मार्गदर्शक डॉ. नसीम पठाण व प्राध्यापक वर्ग यांच्याही मार्गदर्शनाचा लाभ मिळाला त्यांचेही ऋण व्यक्त करते.

संशोधन काळातील सर्व प्रकारचे टंकलेखन, चक्रमुद्रण अतिशय तत्परतेने व अचूक करून दिल्याबद्दल श्री साठे यांचे मी आभार मानते. या शोध प्रबंधासाठी प्रा. गौरीशंकर गंगा यांचेही मार्गदर्शन मिळाले त्याबद्दल मी त्यांचीही ऋणी आहे. शिवाय ज्यांनी प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे सहकार्य केले आहे त्यांचेही आभार मानते.

सोलापूर

दिनांक -१२.६.९८ सौ. सुनंदा सिद्रामय्या मठपती.

अ नु क्र म णि का

प्रकरण क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
	मुखपृष्ठ	i
	ऋणनिर्देश	ii
	अनुक्रमणिका	iv
	कोष्टकांची यादी	x
१.	संशोधन समस्या	
	१.१ प्रास्ताविक	०१
	१.२ संशोधन अभ्यासाची गरज	०३
	१.३ संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व	०६
	१.४ संशोधन समस्येचे शीर्षक	०८
	१.५ महत्त्वाच्या संज्ञांच्या व्याख्या	०८
	१.६ संशोधनाची उद्दिष्टये	०९
	१.७ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा	१०
२.	संबंधित साहित्याचे समिक्षण	
	२.१ प्रास्ताविक	११
	२.२ विविध आयोगानी प्रौढ शिक्षणासंबंधी केलेले प्रयत्न	१४
	२.३ देशोदेशीचे प्रौढ शिक्षण	१७
	२.४ साक्षरता म्हणजे काय ?	२१
	२.५ साक्षरतेचा स्तर	२२

प्र. क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
	२.६ साक्षरतेसाठी जन आंदोलन	२४
	२.७ जनआंदोलनाचे फलित	२७
	२.८ साक्षरता अभियान स्वरूप व कार्यपध्दती	२८
	२.९ साक्षरता अभियानात सुशिक्षितांची भूमिका	३१
	२.१० सारांश	३२
३.	संबंधित संशोधनाचे परिशीलन	३४ ते ४६
४.	संशोधन पध्दती व साधने	
	४.१ प्रस्तावना	४७
	४.२ वर्णनात्मक संशोधन पध्दती	४७
	४.३ संशोधन साधने व तंत्र	५०
	४.४ संशोधन साधनांची निवड	५०
	४.५ संशोधन अभ्यासासाठी नमुना निवड	५०
	४.६ प्रश्नावली	५२
	४.६.१ प्रश्नावली तयार करणे	५४
	४.६.२ प्रश्नावली पाठविणे व भरून घेणे	५६
	४.७ मुलाखत तंत्र	५६
	४.७.१ मुलाखत आराखडा	५९
	४.७.२ मुलाखतीसाठी प्रतिसादकाची निवड	५९
	४.८ निरीक्षण तंत्र	६०
	४.९ प्राप्त झालेली माहिती	६१

प्र. क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
५.	माहितीचे संकलन, विशदीकरण आणि विश्लेषण	
	५.१ निरक्षरांचे सर्वेक्षण करताना आलेल्या अडचणी	६३
	५.२ निरक्षरांचा सर्व्हे करताना वार्डातील नगरसेवकांची मदत	६७
	५.३ निरक्षर सर्व्हेत स्वयंसेवी संघटना/मंडळ यांचे सहकार्य	६८
	५.४ वार्डनिहाय समिती	७०
	५.५ साक्षरता अभियान जनजागृती	७१
	५.६ कलाजथ्था निर्मिती	७६
	५.७ कलाजथ्था घेऊन वार्डातून कार्यक्रम सादर करताना आलेल्या अडचणी	७८
	५.८ वातावरण निर्मितीसाठी केलेल्या कार्यक्रमांना निरक्षरांचा प्रतिसाद	८०
	५.९ प्रशिक्षण कालावधी	८१
	५.१० जेवणाची सोय	८३
	५.११ प्रशिक्षण वर्गास उपस्थित राहण्यासंबंधी शाळेतून मिळालेल्या सवलती	८४
	५.१२ साक्षरता अभियानात काम करण्यासाठी शाळेतून मिळालेले सहकार्य	८६
	५.१३ साक्षरता अभियानातील शिक्षकांचा सहभाग	८७
	५.१४ साक्षरता अभियानात निवडलेल्या निरक्षरांची संख्या	८८
	५.१५ साक्षरता वर्गाचे ठिकाण	८९
	५.१६ साक्षरता वर्गाची वेळ	९१
	५.१७ निरक्षरांची नियमित वर्गात उपस्थिती	९२
	५.१८ निरक्षर वेळेवर वर्गात उपस्थित राहण्यासंबंधी	९३
	५.१९ निरक्षरांची स्वेच्छेने उपस्थिती	९५
	५.२० निरक्षरांना शिकण्यात आनंद वाटावा म्हणून केलेले प्रयत्न	९६

प्र. क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
५.२१	साक्षरता अभियान समितीकडून मिळालेल्या शैक्षणिक साहित्यासंबंधी	९९
५.२२	शैक्षणिक साहित्याचा वापर	१००
५.२३	साक्षरता अभियानात वापरलेले इतर साहित्य	१०९
५.२४	शाळा/समाजमंदिर येथील सोयीसंबंधी	१११
५.२५	साहित्य ठेवण्याची व्यवस्था	११५
५.२६	साक्षरता वर्गासाठी वेळ देताना शिक्षकांना आलेल्या अडचणी	११६
५.२७	शालेय कामकाज सांभाळून साक्षरता वर्ग चालविताना आलेल्या अडचणी	१२०
५.२८	साक्षरता कामाचा व्यावसायिक कामावर झालेला परिणाम	१२२
५.२९	साक्षरता कामाचा परिणाम व्यावसायिक कामावर झाल्याचे स्वरूप	१२४
५.३०	शालेय कामकाज, वैयक्तिक कामे सांभाळून साक्षरता वर्ग नियमितपणे चालवता येतात का.	१२६
५.३१	निरक्षर साक्षरता वर्गास पूर्ण वेळ देऊ शकतात काय.	१२७
५.३२	निरक्षरांच्या वैयक्तिक अडचणीमुळे वर्ग चालविताना आलेल्या अडचणी	१२९
५.३३	निरक्षरांच्या साक्षरता वर्गास उपस्थित राहण्यासंबंधीच्या अडचणी	१३२
५.३४	निरक्षरांचे उपस्थिती पत्रक	१३३
५.३५	अ साक्षरता वर्ग घेताना आलेल्या अडचणी	१३४
५.३६	निरक्षराची अभियानासंबंधीची जागृती	१३९
५.३७	नवसाक्षरांचे मूल्यमापन	१४०
५.३८	नवसाक्षराच्या मूल्यमापनाच्या नोंदी	१४१
५.३९	नवसाक्षरांची संख्या	१४१
५.४०	साक्षरता अभियानासंबंधी निरक्षरांची मते	१४२
५.४१	साक्षरता अभियान कार्यासाठी निधी	१४४

प्र. क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
	५.४२ साक्षरता अभियानात शिक्षकांनी केलेल्या कामाचे स्वरूप	१४६
	५.४३ साक्षरता अभियानाची कालबद्दता	१४७
	५.४४ साक्षरता कार्यात शासनाचा सहभाग	१५०
	५.४५ निरक्षरांना, प्रोत्साहन म्हणून मानधन	१५२
६.	संशोधन अहवालाचा सारांश, निष्कर्ष व शिफारशी	
	६.१ सारांश	१५४
	६.१.१ प्रास्ताविक	१५४
	६.१.२ संशोधन अभ्यासाची गरज	१५६
	६.१.३ संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व	१५६
	६.१.४ संशोधन समस्येचे शीर्षक	१५६
	६.१.५ महत्वाच्या संज्ञांच्या व्याख्या	१५७
	६.१.६ संशोधनाची उद्दिष्टे	१५८
	६.१.७ संशोधनाची व्याप्ती व मर्यादा	१५८
	६.१.८ संबंधित संशोधनाचे समीक्षण	१५९
	६.१.९ संशोधन पद्दती व साधने	१५९
	६.१.१० संख्याशास्त्राचा उपयोग	१६१
	६.२ संशोधनाचे निष्कर्ष	१६२
	६.३ शिफारशी	१७९
	६.४ पुढील संशोधनार्थ शिफारशी	१८७
	संदर्भ ग्रंथ सूची	१८८
	परिशिष्टे	१९१ ते २०३

प्रकरण क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
	परिशिष्ट	
	"अ" शिक्षक प्रश्नावली	१९१
	"ब" साक्षरता अभियानात कार्यरत असणाऱ्या प्राथमिक शाळांची यादी	१९७
	"क" मुलाखत प्रश्नावली	२०१
	"ड" मुलाखतीसाठी निवडलेल्या प्रतिसादकांची यादी	२०२
	"इ" वर्ग निरीक्षण नोंद	२०३

कोष्टकांची यादी

कोष्टक क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
१ [अ]	गलिच्छ वस्त्या/वाडयातून फिरावे लागणे	६३
१ [ब]	निरक्षरांच्या भेटीकरीता किती वेळा फिरावे लागणे	६४
१ [क]	सर्वेक्षणासाठी भाषिक समस्येची अडचण आली का.	६५
१ [ड]	या वयात शिकून काय करायचे ? यासारखे प्रश्न विचारणे.	६५
१ [इ]	निरक्षरांच्या भेटी घेण्यात आलेल्या अडचणी	६६
२	निरक्षर सर्वेक्षण करताना वार्ड नगरसेवकांची मदत	६७
३	निरक्षर सर्व्हे करताना वार्डातील संघटनांनी व मंडळानी दिलेला सहभाग	६९
४	वार्डनिहाय समितीचे गठण	७०
५ [अ]	जनजागृतीसाठी वार्डातून दिंडी काढणे.	७२
५ [ब]	जनजागृतीसाठी कलाजथ्याव्दारे कलाकार्यक्रम सादर करणे	७३
५ [क]	जनजागृतीसाठी हळदी कुंकवाचे कार्यक्रम सादर करणे	७४
५ [ड]	जनजागृतीसाठी निरक्षर पालकांच्या भेटी घेणे	७४
५ [इ]	जनजागृतीसाठी शिक्षक-पालक मेळाव्याचे आयोजन	७५
६	कलाजथ्था निर्मिती केली होती काय.	७७
७ [अ]	जागेची आणि विजेची अडचण	७८
७ [ब]	कार्यक्रमास निरक्षर उपस्थित रहात होते का.	७९
८	वातावरणनिर्मितीसाठी केलेल्या कार्यक्रमास लोकांचा उत्स्फूर्त प्रतिसाद मिळाला का.	८१
९	शिक्षकांना दिलेल्या प्रशिक्षण कालावधी पुरेसा होता काय.	८२

कोष्टक क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
१०	प्रशिक्षणात जेवणाची सोय केली होती का.	८४
११	प्रशिक्षणात जाण्यासाठी शाळेतून सवलत मिळाली का.	८५
१२	साक्षरता अभियानात काम करण्यासाठी शाळेतून सहकार्य मिळाले का.	८६
१३	आपण साक्षरता अभियानात स्वेच्छेने भाग घेतला आहे काय.	८७
१४	साक्षरता वर्ग कोठे होता	९०
१५	साक्षरता वर्गाची वेळ कोणती	९१
१६	निरक्षर नियमित वर्गास उपस्थित राहतात काय.	९२
१७	निरक्षर वेळेवर साक्षरता वर्गास येतात काय.	९४
१८	निरक्षर साक्षरता वर्गासाठीस्वेच्छेने येतात काय.	९५
१९	सर्व शैक्षणिक साहित्य वेळेवर उपलब्ध झाले का.	९९
२०	साक्षरता वर्गात कोणकोणत्या शैक्षणिक साहित्याचा वापर केलात.	१०२
२१ [अ]	शैक्षणिक साधनात बिया, चिंचोके, गोटया यांचा वापर.	११०
२१ [ब]	गणितातील गमती, कोडे सोडवून घेतले.	११०
२२ [अ]	शाळा/समाजमंदिर येथे बैठक व्यवस्थेची सोय	११२
२२ [ब]	शाळा/समाजमंदिर येथे फलकाची सोय	११२
२२ [क]	शाळा/समाजमंदिर येथे दिवाबत्तीची सोय	११२
२२ [ड]	शाळा/समाजमंदिर येथे पिण्याच्या पाण्याची सोय	११३
२२ [इ]	शाळा/समाजमंदिर येथे वर्गाचे ठिकाण हवेशीर व भरपूर प्रकाश देणारे आहे का.	११३
२२ [ई]	शाळा/समाजमंदिर येथे बाथरूमची सोय	११४
२२ [उ]	शाळा/समाजमंदिर येथे क्रिडांगणाची सोय	११४

कोष्टक क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
२३	शैक्षणिक साहित्य ठेवण्यासाठी लाकडी पेटी मिळाली का.	११६
२४ [अ]	वैयक्तिक कामातून वेळ देणे.	११७
२४ [ब]	साक्षरता वर्ग संपल्यानंतर घरी जाण्यास वहानाची उपलब्धता.	११७
२४ [क]	साक्षरता वर्गामुळे मुलाकडे लक्ष देता येत होते का.	११८
२४ [ड]	साक्षरता वर्गामुळे घरामध्ये अडचणी येतात काय.	११९
२५ [अ]	दिवसभराच्या अध्यापनानंतर साक्षरता वर्ग घेणे कंठाळवाणे वाटले का.	१२०
२५ [ब]	शालेय कार्यक्रमाच्या वेळी साक्षरता वर्ग बंद ठेवावे लागले का.	१२१
२५ [क]	साक्षरता वर्गावर जाण्यास उशीर झाल्यास प्रौढ परत निघून जात होते का.	१२१
२६	साक्षरता कामाचा व्यावसायिक कामावर परिणाम झाला का.	१२३
२७	शालेय कामकाज, वैयक्तिक कामे सांभाळून वर्ग नियमित चालविता येतात काय.	१२६
२८	साक्षरता वर्गास निरक्षरांची पूर्णवेळ उपस्थिती असते काय.	१२८
२९ [अ]	निरक्षरांच्या घरातील वडीलधाऱ्यांच्या विरोधामुळे वर्गात येत नसत.	१२९
२९ [ब]	साक्षरता वर्गात झालेला अभ्यास पुन्हा पुन्हा घ्यावा लागे	१३०
२९ [क]	या वयात शिकून काय करायचे ? ह्या भूमिकेमुळे अडचण.	१३१

कोष्टक क्र.	शीर्षक	पृष्ठांक
३०	उपस्थिती पत्रक नियमित भरली जात होती काय.	१३३
३१ [अ]	साक्षरता वर्गात निरक्षरांची अनियमित उपस्थिती.	१३४
३१ [ब]	साक्षरता वर्ग घेताना भाषिक समस्या आली का.	१३५
३१ [क]	साक्षरता वर्ग घेताना निरक्षरांना बोलावुन आणणे.	१३६
३१ [ड]	साक्षरता वर्गात स्त्रीया एक तासापेक्षा जास्त वेळ थांबतात काय.	१३७
३१ [इ]	साक्षरता वर्ग घेताना जागेची अडचण निर्माण झाली का.	१३८
३२	निरक्षर साक्षरता अभियानासंबंधी सर्वार्थाने जागृत होते का.	१३९
३३	साक्षरता अभियान कार्यासाठी निधी उपलब्ध झाला का.	१४४
३४	साक्षरता अभियानात शिक्षकांनी केलेल्या कामाचे स्वरुप.	१४६
३५	साक्षरता अभियान कार्यक्रम कालबध्द असल्याने योग्य आहे का.	१४८
३६	साक्षरता कार्यात शासनाचा सहभाग कितपत आहे.	१५०
३७	निरक्षरांना प्रोत्साहन म्हणून मानधन दयावे असे वाटते काय.	१५२